

ČESKO-NĚMECKÁ VZÁJEMNOST V MYŠLENÍ PRAŽSKÉ INTE- LIGENCE KOLEM ROKU 1848

Milan Tvrdlík

Otázka česko-německé vzájemnosti se ukazuje zásadní otázkou pravdivého a spravedlivého posouzení historického, politického, kulturního i hospodářského vývoje Čech od doby nejstarší až do poloviny našeho století. Není to otázka jednoduchá, navíc je zatížena na obou stranách nacionálními až šovinistickými zaujatostmi. Svědčí o tom poměrně rozsáhlá a velmi různorodá literatura k tomuto problému, jejíž vznik datujeme hlavně do našeho století nejvypjatějších rozporů a střetů obou národů, obývajících už od raného středověku historická území České koruny.

Probuzené české národní uvědomění na počátku 19. století, projevující se v systematickém pěstování pokleslého národního jazyka, národní kultury i polozasuté historické státnosti vyvolávalo u českých Němců vcelku přehnané obranné reakce, směřující k zachování dosavadního status quo, který spočíval ve státním preferování osvěcenského germanizačního centrismu. Ten vycházel z historické skutečnosti, že minoritní německý živel je pro svůj vědecký, politický a hospodářský předstih předurčen pro roli vedoucího národa monarchie. Poměrně rychlý nástup českého národa v 19. století tuto koncepci pozvolna nabooourával. První desetiletí českého vzestupu bylo provázeno i prvními pokusy o formování česko-německé vzájemnosti na našem historickém území, který se snažilo být prosto pozdější vypjaté nacionální nevraživosti.

Ve své příspěvku bych chtěl představit tři návrhy významných osobností na řešení narůstajícího česko-německého konfliktu, které se do širšího povědomí dostaly kolem revolučního roku 1848. Je to významná přednáška Bernarda Bolzana *Über das Verhältnis der beiden Volksstämme in Böhmen* (O vzájemném poměru obou národních kmenů v Čechách) z roku 1816 (vydáno 1849), memorandum Karla Egona Eberta *Wohlgemeinte Worte zur Lösung des Missverständnisses zwischen den Deutschen und Slawen in Böhmen* (Několik upřímných slov o řešení rozporů mezi Němci a Slovy v Čechách), uveřejněné v *Bohemii* v roce 1848 a zajímavý esej Augustina Smetany *Die Bestimmung unseres Vaterlandes Böhmen vom allgemeinen Standpunkt aufgefaßt* (O poslání Čechů z hlediska vývoje evropského a světového) z roku 1848.

Bernad Bolzano ve svých přednáškách na pražské univerzitě na podzim roku 1816 předkládá národnostní program pro české země. Důležitým podnětem tu byla národnostní nesnášenlivost, rostoucí v přímé úměře s emancipačními snahami českého národa a projevující se i na pražské univerzitě. Bolzano považuje Čechy i Němce za jeden národ, obývající spolu jednu zem - Čechy (Böhmen). Přednášky byly prosloveny v duchu křesťanského racionalismu, odmítajícího přežívající barokní katolicismus ve všech jeho projevech a dospí-

vajíciho k představě pozemského blaha jako pravého základu křesťanské zvěsti. Pozemské blaho je konečným cílem, jemuž je nutno podřídit všechny skutečné i zdánlivé překážky v konstituování tohoto cíle, jakými mohou být i národní jazyky jako věci nahodilé a nezávislé na svých nositelích. Z této myšlenky pramení i Bolzanova představa, že největším dobrodincem lidstva by byl ten, kdo by mu dal jediný jazyk. Sám se problematikou umělého jazyka dokonce zabýval.

Bolzano sleduje česko-německý národnostní svár a snaží se dopátrat jeho kořenů. Odhaluje jeho příčiny, posuzuje jejich oprávněnost a navrhuje prostředky k jejich odstranění. Hlavní příčinu vidí v rozdílnosti jazyků. Ta sice nevzbuzuje apriorní nenávisť, ale určitě nechutí k diskusi a vyjasňování stanovisek. Ona nechutí naslouchat druhému, protože je to pro mne obtížné, narušuje ducha pospolitosti, pro niž je nezbytným předpokladem rovnost. Ta ale nemůže existovat, nemají-li oba celky rovné podmínky pro vedení dialogu. Nezanedbatelná není ani rozdílnost smýšlení a vzdělání obou národů. „Čech je dnes svými vědomostmi a celou svou duševní úrovní za Němcem“. ¹ To však není vina českého národa, ale podmínek, které mu byly Němci vytvořeny. Je tedy zcela ahistorické podkládat české nedokonalosti jakoukoli dědičnou slovanskou zatíženost, která je bariérou při jeho začleňování do rodiny moderních evropských národů. Nelze přehlédnout situaci, kdy německý živel byl zvýhodňován a český diskriminován. To souvisí i s historickým vývojem osídlování České kotliny. Starší národ český se musel vyrovnat s koloniálním osídlováním svého pohraničí vyspělejšími Němci (zvanými českými vladaři), kteří do země zaváděli vyspělejší metody hospodaření a za to byli od počátku zvýhodňováni. V době pobělohorské k tomu přistoupilo i zvýhodnění národnostní a politické díky nastoupivším rozhodujícím politickým silám. Pro druhý národ zbyla cesta ponižování. To vše se však dá vzděláním odstranit.

Jmenované příčiny však neospravedlňují národnostní rozpory. Lze jim velmi snadno pragmaticky předejít: ustavením jazykových prostředníků na důležitých úřadech, sbližováním povahových rozdílů, které viděl především v nedostatečné vyspělosti českého jazyka vyjadřovat se o základních životních pojmech. Tomu lze odpomoci systematickým pěstováním českého jazyka. Nebudou-li totiž rozpory odstraněny, národnostní zášť a nesnášenlivost, které na české půdě plodí bezmoc a násilí u jedněch a povýšenost a zneužívání moci u druhých, se ještě prohloubí. „Kde je pokušení ku zlu větší než v národě, v kterém se neprobudil duch soudržnosti, který je svárem rozeklán sám v sobě?“. ² Tak ještě více zbytní podhoubí pro tyranii, která taktickým zvýhodňováním částí národa pak může beztrestně utlačovat národ celý, aniž musí počítat s výrazným odporem proti nespravedlnostem.

Jak lze odstranit příčiny národnostních rozporů v českých zemích? Bolzano v řešení nezapře utopistu. Je přesvědčen, že rozdílnost obou jazyků bude překonána v mnohatisíciletém vývoji. Pro dobu současnou navrhuje pak jejich plné zrovnoprávnění. Příslušníci obou národů (on hovoří o národních kmenech) by měli být vzděláváni v obou jazycích. Znáti jazyk svého souseda či zemského bratra je přece důležitější, než se učit jazykům vzdálenějším. Znalostí obou jazyků padnou všechny překážky komunikativní, bude docházet k výměně názorů,

k oboplnnému kultivování rozdílů v myšlení. Vrstvy obou národů, které nejsou schopny se jazyku toho druhého naučit, by jeho duchovní a kulturní hodnoty měly mít zpřístupněny v dostupné překladové literatuře. Prvním předpokladem vzájemného národního porozumění však je, aby se jednotliví představitelé obou národů zamysleli sami nad sebou: „Může i každý z nás, bude-li totiž chtít, pro smír obou kmenů v naší zemi vykonati nesmírně mnoho už tím, že dovede být sám o sobě dokonalým vzorem svým soukmenovcům a že tento vzor dovede učiniti příjemným i druhému kmeni“. ³ Bolzanovo úsilí našlo svůj vzor v klasickém humanismu a křesťanském racionalismu. Všechny své důvody dokládá citacemi z Písma. Biblické podobenství o jednom stádu se mu muselo zdát v dobách jitření národních vášní velmi příznačné. ⁴

Zatímco Bolzano předkládá variantu soužití obou národů v Čechách jako určitý, zčásti utopický program, vytváří v roce 1848 Augustin Smetana pod vlivem Kanta, Goetha a Hegela filozofickou konstrukci o nezastupitelnosti Čech ve světovém vývoji. Jsou-li přednášky Bolzanovy vedeny střízlivým a v rámci jejich utopie i věčným duchem, stať Smetanova tone v patetickém tónu, zapřísahajícím v revolučním nadšení oba zemské národy ke spolupráci, která vyplývá z nezastupitelné role našeho státního území. Smetanův filozofický esej *O poslání Čech z hlediska evropského a světového* navazuje na spisek *O významu soudobého věku* (Die Bedeutung des gegenwärtigen Zeitalters), rovněž z roku 1848.

Smetana vychází z názoru o předávání náboje vzdělanosti a kultury z jednoho kmenového společenství na druhé a z nezastupitelné úlohy toho kterého společenství v dané historické epoše vývoje západní kultury. Probuzenému Slovanstvu revolučních let 1848-49 je určena role šířitele evropské a světové vzdělanosti. Přebírá tak v historické štafetě úkol, který v minulých dobách vykonaly národy románské a germánské. Tak jako původní východní vzdělanost připravila klasickou kulturu antickou a potažmo románskou, a ta zase ve vhodném čase kulturu německou, je teď na Slovanstvu, aby se zmocnilo v rozhodující míře vzdělanosti německé, absorbovalo ji, obohatilo o svébytné prvky své kmenové povahy a šířilo dále na východ. Kruh světové vzdělanosti by tak dospěl ke svému završení v celosvětovém humanismu. Česká země má v tomto procesu nezastupitelné a zcela specifické postavení. Protože slovanský živel český žije na jednom státním území s germánským živlem německým a je tedy západní výspou Slovanstva, záleží v prvé řadě na pokojném a smysluplném soužití obou národů, aby se obohacená český národ mohl ujmout své historické funkce šířitele evropské vzdělanosti mezi svými slovanskými příbuznými. Německý živel společného státního celku ho vybaví nábojem své vyšší vzdělanosti. Předání pochodně vzdělanosti přijde však jediné v oblasti duchovní a ne dříve, než se zásoby německé vzdělanosti úplně vyčerpají.

Z tohoto důvodu je zcela nezbytné, aby Čechy setrvaly ve svazku rakouském, který smíšením tolika národů je garantem historické role Slovanstva, zvláště pak Čechů. V případě, že by se Čechy odtrhly, hrozí nebezpečí jejich pohlcení pologramotným autokratickým Ruskem, které jako hlavní slovanský státní útvar není na svou budoucí úlohu zdaleka připraveno. Proto musejí Češi i Němci žít pospolu až do naplnění svého osudu, který není závislý

na jejich momentálních nevraživostech a malicherných půtkách. Nemohou svou historickou úlohu zvrátit, ale mohou ji oddálit, nebo dokonce ke škodě celého lidstva pokazit. A to jen tehdy, budou-li utápět svou „spolupráci“ v krvavých rozbrojích v zájmu sobeckého nacionalismu. Ideálem by byla společná koexistence obou zemských národů ku prospěchu obecného blaha, protože zprostředkovatelskou funkci českého území v procesu kulturního vývoje a odpovědnost za něj z Čechů a Němců v Čechách nikdo nesejme. Smetana si je vědom, že vztahy mezi dvěma tak rozdílnými národy jako jsou Češi a Němci nikdy nebyly, nejsou a nebudou jednoduché. Revolucí však získávají novou kvalitu. Není už národa ovládajícího a ovládaného, jsou pouze národy svobodné, které dobytou svobodu musejí chránit a rozvíjet. Na oba národy pak Smetana apeluje: „Běda Vám Čechům slovanského kmene, kdybyste chtěli nenávidět Němců osvobozených! Ale běda také Vám Čechům německého kmene, kdybyste nepokládali svoje bratry slovanského kmene za sobě rovné v každém směru, kdybyste jejich snahy o spojení s Moravou a Slezskem, za posílení jejich povznášející se národnosti pokládali za přehmaty“.⁵

Do oblasti vzájemného vztahu kulturního směřuje memorandum Karla Egona Eberta, významného německého spisovatele z našeho území v 19. století. Je jakousi smířlivou reakcí na rozpoutané národnostní nesrovnalosti česko-německé v pražském Národním výboru na jaře 1848, kdy Němci z něho houfně vystupovali pro údajnou přílišnou čechizaci tohoto orgánu. Jako Němec vystupuje i Ebert, ale považuje za nutné tento svůj krok objasnit. Píše, že ne česká, ale německá stanoviska jsou překážkou národního dorozumění. Chápe český národ, že se nechce zúčastnit Frankfurtského sněmu, jak o to usilovali čeští Němci, protože otázky vnitřního uspořádání českého státu (vypracování ústavy, vztah obou národů) je pro ně v současné době záležitostí rozhodující. Sám ve schopnost frankfurtského parlamentu vytvořit opravdu svobodný německý stát příliš nevěří. Zato lituje postupu Němců v Národním výboru, neboť jejich místo bylo tam, chtěly-li oba národy dospět k spravedlivému uspořádání poměrů ve státě, který je vlastí obou. V soutěživosti obou národů spatřuje úrodnou půdu pro růst a prospěch celých Čech. Oba národy si musejí být rovny. Jediným pánem v české zemi může být pouze zákon: „Ani Němec ani Slovan nesmí se domnívat, že je v Čechách pánem, že je něco lepšího než druhý, pokud to duševním zápasem neosvědčil“.⁶

Jak vyplývá z příspěvku Bolzanova, Smetanova i Ebertova, narůstající konfliktní situace česko-německého živlu v českých zemích, vyvolávaná v první polovině 19. století hlavně z německé strany, se stávala neuralgickým bodem zemské kultury a politiky. Řešení, které z humanistických a revolučně demokratických pozic nabízeli, se sice zdála být v dobovém kontextu schůdná, ale následující vývoj ukázal, že vztahy obou národů nabyly spíše odstředivých než dostředivých tendencí. I proto Arnošt Kraus i Pavel Eisner považují rok 1848 za rok pádu česko-německého porozumění v rámci rozpadlého zemského vlastenectví.

POZNÁMKY

- 1 B. Bolzano, O vzájemném poměru obou národních kmenů v Čechách, in *Budoucnost ČSR*, Praha 1931, s. 18-19.
- 2 *Tamtéž*, s. 26.
- 3 *Tamtéž*, s. 34.
- 4 *Tamtéž*, s. 34.
- 5 A. Smetana, O poslání Čech z hlediska vývoje evropského a světového, in *Budoucnost ČSR*, Praha 1931, s. 88.
- 6 K.E. Ebert, Několik upřímných slov o řešení rozporů mezi Němci a Slovany v Čechách, in *Budoucnost ČSR*, Praha 1931, s. 68.